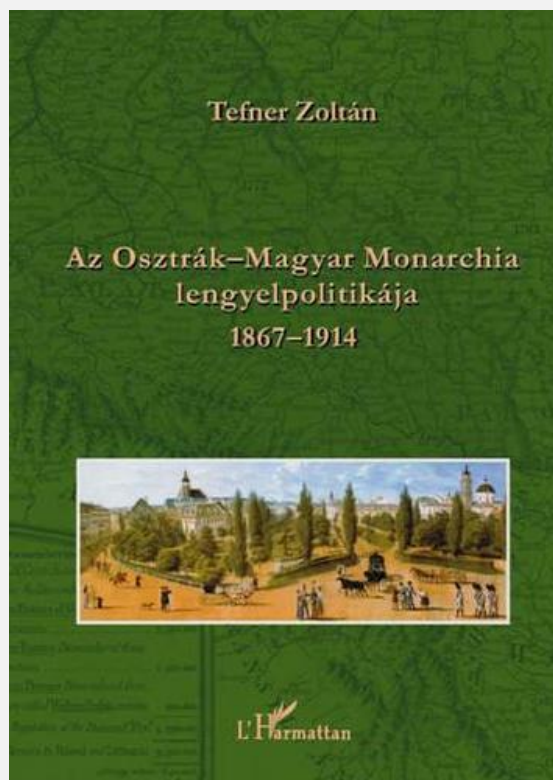

Diószegi István Monográfia az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikájáról

Tefner Zoltán: Az Osztrák–Magyar
Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914

Az összesen hat nagyfejezetre és tizenöt alfejezetre tagolt munka negyvenhét év külpolitikájának szemléletes tükrét tárja az olvasó elé. A jelenkor történettudományában egyre kevésbé szokásos ilyen átfogó nagy munkát létrehozni, jelent esetben egy olyant, amely nem kevesebb, mint 47 év osztrák–magyar külpolitikáját foglalja össze. Mert a munka bár a lengyelekről szól, sokkal több van benne, mint lengyel történelem. Módszertanilag éppen ezért helyes az az irány, amit a szerző kitűzött maga elé. A szerző már az előszóban arról beszél, hogy egy ilyen nagy birodalom, mint a dunai monarchia történetileg semmiképpen sem darabolható fel az azt

alkotó „nemzeti szeletekre”, hanem azokat a birodalom, *mint egész* szerves részeinek kell tekinteni. Helytelen az a történetírói gyakorlat – derül ki a könyv tárgyalási módjából, s szerkezetéből –, amely a nagy egészből csupán azt ragadja ki, amely az önálló nemzeti fejlődés (magyar, cseh, szerb, olasz stb.) szempontjából a Monarchia történetéből használhatónak tekint.

Tefner Zoltán munkája a Monarchiát szét-darabolhatatlannak fogja fel, az egykori birodalmi jelszó, az „indivisibiliter ac inseparabiliter” szellemében. „Ugyanezen meggondolásból tekinthető egységesnek a birodalom – írja – ismeretelméleti szempontból is, hiszen ami valamikor meghatározott egységében élt és működött, azt nem lehet csupán szeleteire és rétegeire bontva vizsgálni.”

A munka tartalmilag igen gazdag, és végig a gondolati elmélyültség jellemzi. Elsősorban primer forrásokon alapszik, levéltári anyagok nagy tömegén, amelyek nagyon nagyszámú (összesen tíz) levéltári intézmény, vagy intézményi szekció gyűjteményéből jöttek össze. A kutatás átlagon felüli intenzitását mutatja az is, hogy ezek a gyűjtemények három ország, a mai Magyarország, Ausztria és Lengyelország területén fekszenek.

A téma tárgyalása egy meglehetősen hosszú és alapos bevezetővel kezdődik, amely minden szükséges részletet felvonultat, ami az érdemi részben a kérdések jobb megértéséhez szükséges. A felosztásokkal kezdődik és az 1860-as években elinduló galíciai rezolucionista mozgalmakkal zárul. Ezt a nagyon alapos előkészítő részt követi a Friedrich Beust neve által fémjelzett időszak: a szerző önálló levéltári kutatásainak eredményeit igyekszik itt felhasználni, amikor a lengyeleknek adott birodalmi kedvezményeket a németországi politika összefüggéseibe igyekszik elhelyezni. A Monarchia lengyel népcsoportjának sze-

repe ebben az időszakban, 1867 és 1869 között kezd az osztrák–magyar külpolitika számára felértékelődni. A munka nemcsak ebben a fejezetben, hanem a későbbi időszakok ábrázolásánál is nagy hangsúlyt helyez a külpolitikai „felhasználhatóság” jelenségére, mindenekelőtt egy várható Oroszország elleni háború alkalmából.

A továbbiakban azzal a kérdéssel kapcsolatban kapunk elemző összefoglalást, hogy mennyire voltak a lengyelek szlávok, s milyen mértékűvé vált a szlávok elhatárolódása a népcsoporttól a pánszlávizmus Európa-méretű eskalálódásával. A Hohenwart-kormány, a cseh politika és a galíciai belpolitika háromszögében tárgyalja a kérdést az Oroszországgal szemben követett Beust-i külpolitikai célok összefüggésében, majd Andrássy egyértelműen oroszellenes kurzusára irányítja át a figyelmét. Az Andrássy-korszak a kötet egyik leghosszabb és egyúttal legértékesebb nagyfejezete. Ebben a VII. fejezetben kap helyet a háromcsászár-időszak, a keleti válság, s a berlini kongresszus. Mindhárom témacsoport magában hordja, hol nyíltan, hol háttérjelenséggként a lengyelkérdés kezelését.

A fejezet summázata ugyan nem túl eredeti, de rendkívül hasznos abból a szempontból, hogy egy ritkán említett, lapangó történeti problémáról fűjja le a feledés porát: Andrássy szemében a lengyelek szlávok, de pontosan tudja, hogy *nem pánszlávok*, hanem – legalábbis *akkor még* – a politikai paletta majdnem teljes felületén elszántan oroszellenesek. A munka újszerűségét növeli, hogy nagy teret szentel az ún. krakkói konzervatívok, a „stańczyki” csoportjának, s annak, hogy nézeteik milyen mélységben épültek be az Andrássy által tervezett preventív oroszellenes háborús elképzelésekbe. A lengyel konzervativizmus támogatta az 1873-ig tartó irányzatot, amely Andrássy nyugati orientációját jelentette: Oroszország ellen

létrehozni a nyugati koalíciót. Ebben az időszakban került a Ballhausplatz állományaiba Galíciából Julian Klaczko, aki Andrássy belső bizalmi embereként működött hosszú ideig. A munkában találunk utalásokat arra vonatkozóan is, hogy a lengyelek 1873 után milyen formáit választották a politizálásnak, hogy vonultak vissza az oroszokkal együttműködést kereső kísérletekből, amikor a háromcsászár-politika Szent Szövetségre emlékeztető folyamata lett az uralkodó a Ballhausplatzen.

Az ötödik és a hatodik nagyfejezetek a *szerepvesztésről* szólnak, a nyolcvanas-kilencvenes évek konzervatív kísérleteiről, melyek során az Oroszországgal szembeni, a berlini kongresszust követő ellenséges viszony praktikus okokból a Balkánon aktuális ügyek rendezése terén együttműködő viszonyra alakul át. A könyv lapjain a szerző azt teszi érzékletessé, hogy hogyan vált a lengyelkérdés az 1795 óta fennálló lengyel felosztás, a véglegesnek tűnő helyzet az európai politika egyik „érinteni nem kell, és nem is szabad” jelszóval kezelt diplomáciai témájává. Andrássy távozása, s Haymerle halála után – leszámítva az 1887/1888-as második balkáni válságot – az orosz diplomáciai kapcsolatok a mérsékelt, sőt a hűvösbe hajló oroszbarátság ambivalenciájába váltottak át. A szerző ezt a kettősséget úgy próbálja áthidalni, hogy a korábrázolás látószögévé a forradalomtól való félelmet és a forradalmi helyzet kialakulásának elhárítását helyezi. A hatodik rész „galíciai gyűanyag”, orosz forradalom, megreformálhatatlan Oroszország, s még számos hasonló kifejezés ezt a törekvését tükrözik vissza. A két, sőt az Oroszországgal egyre inkább ellenséges viszonyba kerülő Németországgal együtt három egymással rivalizáló hatalom együttműködését inkább *kényszerként* fogja fel, s nem az érdekek találkozásaként értelmezett külpolitikaként. (A Balkán ese-

tében is inkább a kényszert, a praktikumot hangsúlyozza.)

Hasonlóképpen helyesen látja a szerző, hogy a lengyelkérdés tabuvá, *noli me tangere* kérdéssé válását Németország 1890 után bekövetkező politikai fordulata is befolyásolta. Az osztrák–magyar diplomaták orosz és német kollégáikkal folytatott érintkezéseikben kínosan kerültek a kérdés pusztá felvetését is. „A lengyelkérdés hosszú időre lekerült a napirendről.” A legmélyebb konfliktust az egyébként szövetséges Németországgal annak Ostmark-politikája okozta. A „Mi parancsolunk és ők [a lengyelek] engedelmessékednek.” programja kormányzati program volt, s nem csupán a porosz hatóságok kilengésével magyarázható helyi ügy – vélekedik a szerző. A német arrogancia a keleti területek lengyel lakosságával szemben kiélezte az ellentéteket Galícia lengyel lakossága és a bécsi kormányzat között, ami összmonarchiai szinten a külpolitikában is átrendeződésnek lett az alapja. A XIII. fejezet alfejezeteiben bontakozik ki az a konfliktus, amely ebben a nagyon nehéz diplomáciai helyzetben az 1906-ig hivatalban lévő Agenor Gołuchowski és a német külpolitika között időről-időre igen éles vitákban nyilvánult meg.

A szerző felfogásában – némileg talán túlzóan – ezeknek a német–lengyel belpolitikában megjelenő torzulásoknak köszönhető, hogy az osztrák–magyar külpolitika pályája kiszámíthatatlanná vált, s Aehrenthal kifejezésével szólva a „végtelen várakozások” szakaszába lépett, amely egészen a háború kitöréséig tartott. A szerző ennek a helyzetnek a leírásánál – sajátos szemléleti újításként – bevezeti a „nettó hatás” fogalmát, ami nem kevesebbet jelent, mint ami egyébként is ismert volt a Monarchia esetében: az összetett, több mint egy tucat etnikai csoportból álló birodalom ebben az időben már egyre nehezebben kezelte azokat a fenti-

hez hasonló konfliktusokat, amelyek a nemzetiségi érdekellentétektől kiváltva zavarták a belső koherenciát, s a kreatív, aktív külpolitikát. A fejezetből az derül ki, hogy a sok egymást keresztező érdek hogyan eredményez valami egészen mást, mint amit a szereplők egyébként elérni akartak.

A „nettó hatás” kifejezés a norvég-amerikai szociológus, Jon Elster találmánya, amikor az egyszerre több irányba ható hatáselem *egy bizonyos* irányba, egy előre ki nem számítható irányba téríti el a független változót, tehát az osztrák–magyar külpolitikát. Ez a zavaros helyzet a korszak végén már olyan külpolitikát hozott létre, amely senki érdekeinek nem felelt meg, mozdulatlanságba és a végtelenségnek tűnő várakozásba dermedt. A „lebecsült veszélyek” (ez a kifejezés is a könyv egyik fogalmi újítása) még a balkáni inaktivitással is összefüggésbe kerülnek a téma tárgyalása során. A vég nélkül fokozódó ukrán–lengyel ellentét is a „lebecsült veszélyek” kosarában kapott helyet, mivel a korábban lojális ukránokat pedig egyre inkább a Monarchia ellenségévé tette. S egy nagyrészt ellenséges néppel hogyan lehet háborút viselni a Balkánon Oroszországgal szemben, még akkor is, ha az ukrán–orosz ellentétek társadalmi szinten is nagyon hevesek voltak. A német kormány lengyelpolitikájával szembeni osztrák–magyar kormányzati tehetetlenség pedig ugyanakkor a lengyelek korábbi oroszellenes akciókedvét paralizálta.

Az utolsó fejezet Galícia-ügyben már a feltartott kéz politikáját, a *megadást* írja le, s végül az évtizedek óta érő elhatározást, a tartomány kettéosztását egy ukrán irányítású keleti részre, és egy lengyel irányítású Nyugat-Galíciára. Sosem fogjuk megtudni – derül ki közvetve a szerző szövegéből – hogy ebből a kettéosztásból lett volna-e valami, lett volna-e erő a végrehajtására, mivel a háború kitörése sok más

mindennel együtt ezt az ügyet is lesöpörte a színről.

A munka egyébként nem klasszikus értelemben vett diplomáciatörténet; bizonyos elemeiben több annál, bizonyos szempontok szerint megítélve kevesebb. Mindenekelőtt abban különbözik a klasszikus diplomáciatörténettől, hogy nem követi a szokásos, a kronologikus sorrendet követő tárgyalási módot, hanem időnként megáll, visszamegy az egyes problémák gyökeréig, ezeket visszanyúlva a történeti időben értelmezi, körüljárja a kérdések jobb megértésének érdekében. Ilyen a második nagyfejezet IV. alfejezete, amely a lengyelek és a többi szláv törzs történeti kapcsolataiba ad betekintést. Ilyen az egész negyedik nagyfejezet, amely a lengyel–ukrán ellentétek teljes történeti spektrumát adja az 1880-as években. Ez a fejezet majdnem teljes egészében úgynevezett „Wahrnehmungsgeschichte”, azaz „érzékeléstörténet”, amely arról szól, hogy milyen uralkodó nézeteket találunk a lengyelekről *Bécsben*, ebben a válságos 1880-as évtizedben. A problémafelvetés tudományos alapját egy a szerző által felfedezett emlékiratsorozat, az ún. Wolfahrt-, és a Rosenberg-emlékiratok adják, amelyekben egy akkoriban szokatlan, újszerű hang jelenik meg, s az általános lengyelbarátság fenntartása mellett azt a mai szemszögből már nem is

annyira mehökkentő javaslatot teszi, hogy a bécsi politikai vezetésnek egy oroszellenes konfliktusban bátran lehetne támaszkodni az ukránokra is (zsigeri ellenségei az oroszoknak). Az ár csupán annyi, hogy ki kellene elégíteni nemzeti követeléseik *egy részét* (esetenként a lengyelek rovására).

Tefner munkája – több tudományos hivatkozás is említi – a téma egyik alapművének tekinthető. A lehetséges határáig megfelel egy monográfia („minden benne van”) követelményeinek. Ennek ellenére kevésbé vált ismertté a szakmában. Talán azért, mert az 1960-as évekkel kezdődő reneszánsza után a Monarchia-kutatás ügye egyre kevesebb történészt foglalkoztat, a szakmának ez a külpolitikai vonulata pedig egyenesen süllyedőben van. Pedig napjainkban, amikor az ukrán válság egyre mélyül, eligazodási pontként szolgálhatna a kérdés útvesztőjében. A könyv sorsán talán úgy is lehetne javítani, ha valamilyen világnyelvre lefordítva a nemzetközi tudományosság is megismerhetné.

Tefner Zoltán: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. 606 oldal. ISBN 978 963 236 020 1